

64 · Det Strategiske Forsvarsinitiativ, SDI (1983-1985)

I 1983 påbegyndte USA udviklingen af et nyt rumbaseret missilforsvarsprogram kaldet „Strategic Defense Initiative“ (herefter: det Strategiske Forsvarsinitiativ), også kaldet „stjernekrigsprojektet“ efter spillefilmen „Star Wars“. Formålet var ifølge den amerikanske administration at reducere atomvåbnenes rolle i forsvarsplanlægningen ved i stedet at etablere et forsvarsprogram, der var baseret på, at man kunne skyde atombevæbnede ballistiske missiler ned, før de ramte deres mål. Initiativet blev årsag til endnu en konflikt med Sovjetunionen. USA arbejdede dog videre med programmet frem til 1993, hvor det blev afløst af det økonomisk billigere „Ballistic Missile Defense“.¹ I regeringen og Folketinget herskede der i de første år efter lanceringen af initiativet usikkerhed om, hvilken holdning Danmark skulle anlægge i spørgsmålet. I februar 1985 blev Uffe Ellemann-Jensen imidlertid citeret for det synspunkt, at programmet også burde omfatte Europa og dermed Danmark. Det vakte modstand i dele af det danske politiske landskab, da det var en udbredt opfattelse, at programmet var et brud med ABM-traktaten, der var en del af SALT 1-aftalen. Førstnævnte satte et loft for de to supermagters raketforsvarsanlæg, således at de kun måtte have to på hver side. Desuden blev det Strategiske Forsvarsinitiativ betragtet som risikabelt, da det var en udbredt opfattelse, at det 1) destabiliserede forholdet mellem Øst og Vest, 2) øgede betydningen af de taktiske kernevåben og 3) øgede risikoen for en konventionel krig. I foråret 1985 besluttede Folketinget, at Danmark skulle tage afstand fra det amerikanske program, og at Danmark ikke ønskede at tage del heri.²

23. marts 1983 holdt Ronald Reagan en tale, der siden skulle blive meget berømt. Det var den såkaldte „stjernekrigstale“, hvor han annoncerede, at USA ville udvikle et nyt forsvarsprogram; stjernekrigsprogrammet. Det skulle være et svar på den påståede sovjetiske atomare overlegenhed. I talen forklarede Reagan, at det var hans opfattelse, at det amerikanske forsvar længe havde været forsømt, og at moralen blandt de væbnede styrker var svækket. Med anvendelse af den nyeste teknologi ville man råde bod på disse mangler og sikre et effektivt forsvar af USA. Det primære formål med det nye forsvars-

¹ Om det strategiske forsvarsinitiativ se John W. Young & John Kent, *International Relations Since 1945. A Global History*, 2004, s. 529-31.

² Dette og det følgende er i det væsentlige baseret på Hans Henrik Holm, „Danmarks stjernekrig: Den indenrigspolitiske kamp og udenrigspolitikken“, i Nikolaj Petersen og Christian Thune (red.), *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1985*, der også har vist vej til avis- og folketingsdebatten. Se endvidere „Stjernekrig“. *Strategisk forsvar i rummet*, SNU 1985, om AMB-traktaten se s. 5-6.

program skulle være at hindre sovjetiske missiler i at nå amerikansk territorium ved hjælp af blandt andet avanceret laserteknik.³

Reagans tale blev hørt over hele verden – og således også i Danmark. Reaktionerne var generelt negative. Kort forinden havde Reagan holdt en tale, hvori han karakteriserede Sovjetunionen som „ondskabens imperium“. Nu, to uger senere, lancerede Reagan et nyt forsvarsprogram, der chokerede det meste af verden. I „Information“ skrev Dragsdahl 25. marts 1983, at Reagans initiativ var en bekræftelse på, at USA ikke ønskede paritet i forholdet mellem den østlige og vestlige rustning. Tværtimod måtte initiativet opfattes som udtryk for, at USA arbejdede på at gøre sig overlegen. Samtidig forklarede Dragsdahl, at såfremt USA fik etableret det omtalte forsvarsprogram, så måtte det betragtes som en „offensiv trussel“ mod Sovjetunionen, for dermed ville USA kunne påbegynde en krig og derpå „opfange et sovjetisk gengældelsesangreb“.⁴ „Politiken“ var ikke mindre kritisk. Her forklaredes det ligeledes, at USA lagde op til, at det amerikanske forsvar skulle være så stærkt, at det kunne forhindre Sovjetunionen i at angribe USA, medens USA „åbenbart“ sigtede mod at „tilkæmpe sig eneretten på et angreb og forhindre Sovjet i at forsvare sig mod det“. „Aktuelt“ karakteriserede initiativet som „rædselssvækkende“.⁵ Selv „Berlingske Tidende“ og „Jyllands-Posten“, der almindeligvis udtrykte forståelse for amerikansk sikkerhedspolitik, formulerede en skepsis over for initiativet; førstnævnte skrev om „Darth Vader-talen“.⁶ I det følgende halvandet år fyldte spørgsmålet ikke meget i den danske debat. Det er anslået, at den distante danske modtagelse af talen og de rystelser i Øst-Vestforholdet, som den fremkaldte, fik den konsekvens, at politikerne afholdt sig fra at diskutere spørgsmålet yderligere.⁷

I efteråret 1984 blev emnet igen aktuelt. Dette havde to årsager. For det første skulle Ronald Reagan i efteråret 1984 forsøge at genvinde posten som præsident for USA. Under valgkampen kom det Strategiske Forsvarsinitiativ til at spille en fremtrædende rolle, da det i den amerikanske offentlighed blev anslået, at USA i de kommende fem år skulle anvende 26 milliarder dollars til forskning i det Strategiske Forsvarsinitiativ. Det vakte modsigelse i USA, for på dette tidspunkt befandt den amerikanske økonomi sig i en lavkonjunktur. For det andet begyndte USA i efteråret 1984 at tilbyde de vesteuropæiske lande forsknings- og

³ Reagans tale er citeret i uddrag i Hans Henrik Holm, „Danmarks stjernekrig: Den indenrigspolitiske kamp og udenrigspolitikken“, i Nikolaj Petersen og Christian Thune (red.), *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1985*, s. 32. For talen i fuldtæk se „Address to the Nation on Defense and National Security March 23, 1983“. <http://www.reagan.utexas.edu/resource/speeches/1983/32383d.htm>. Set 8. juli 2004.

⁴ „Star Wars“, sign. J.D. (leder), *Information*, 25. marts 1983. Kursivering følger artiklen.

⁵ „Reagan i rummet. Truer med kapløb efter kapløb“ (leder), *Politiken*, 27. marts 1983; „Stjernekrig“, *Aktuelt*, 26. marts 1983.

⁶ Hans Henrik Holm, „Danmarks stjernekrig: Den indenrigspolitiske kamp og udenrigspolitikken“, i Nikolaj Petersen og Christian Thune (red.), *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1985*, s. 42.

⁷ Sst., s. 43.

industrikontrakter i forbindelse med udviklingen af det Strategiske Forsvarsinitiativ. Som allieret kunne Danmark forvente, at det ville blive indbudt til at tage del i udviklingen af forsvarsprogrammet. Derfor blev det klart, at Folketinget snart skulle formulere en officiel dansk holdning til spørgsmålet.⁸

Udgangspunktet for den danske debat om det Strategiske Forsvarsinitiativ var en rapport, som „Dyvig-udvalget“ afgav i november 1984, og som efterfølgende blev udgivet af SNU.⁹ Om det nye amerikanske forsvarsprogram var rapporten kortfattet. Alligevel understregede den, at initiativet havde destabiliseret forholdet mellem Øst og Vest, dels fordi de kortrækkende kernevåben som følge af initiativet havde opnået større betydning, dels fordi risikoen for en konventionel krig vurderedes som værende øget. „Dyvig-udvalget“ mente, at der var god grund til, at flere af de vesteuropæiske lande var skeptiske over for det Strategiske Forsvarsinitiativ, der ikke opfattedes som værende i dansk interesse.¹⁰ „Dyvig-rapporten“ skabte megen polemik, da den udkom. Som vist af Hans Henrik Holm kommenterede ingen af politikerne, eksperterne eller fredsorganisationerne – ej heller „Nej til Atomvåben“, der udsendte en længere udredning om rapporten¹¹ – dog afsnittet om det Strategiske Forsvarsinitiativ. Den eneste kommentar, der var at finde i dagspressen, blev leveret i „Berlingske Tidende“ af en anonym skribent i rubrikken „Monitor“. Denne kritiserede rapporten for, at den ikke i tilstrækkelig grad fremhævede de nødvendige danske reservationer ved det Strategiske Forsvarsinitiativ.¹²

Alligevel skulle der blot gå to-tre måneder, før det Strategiske Forsvarsinitiativ blev genstand for en meget intens debat. Årsagen var, at Uffe Ellemann-Jensen sammen med EF's øvrige udenrigsministre var til møde i Rom i februar 1985. Under rejsen blev der også tid til et besøg i Vatikanet. „Jyllands-Posten“ ønskede at dække begivenheden, og derfor sendte den en journalist til Rom. 11. februar spurgte journalisten udenrigsministeren om, hvordan han og den danske regering stillede sig til en nylig vesttysk regeringsudtalelse om, at det Strategiske Forsvarsinitiativ også skulle omfatte Europa. Ifølge journalistens referat kunne Ellemann-Jensen støtte denne udtalelse, for dagen efter bragte „Jyllands-Posten“ en stort opsat artikel med overskriften „Ellemann siger ja til stjernekrigsplaner“. Desuden fremgik det af en billedtekst:

⁸ Sst.

⁹ *Dyvig-rapporten. Danmarks sikkerhedspolitiske situation i 1980'erne med kommentarer og debat*, SNU 1985.

¹⁰ Sst., s. 105-7; jf. også vurderingen af dette afsnit i Hans Henrik Holm, „Danmarks stjernekrig: Den indenrigspolitiske kamp og udenrigspolitikken“, i Nikolaj Petersen og Christian Thune (red.), *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1985*, s. 44.

¹¹ „Kommentarer fra Nej til Atomvåben 6. december 1984 til Regeringen v/ udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen, Folketingets partier v/ folketingsgruppernes formænd, Folketingets udenrigspolitiske nævn“. Optrøkt i *Dyvig-rapporten*, s. 226-48.

¹² „Dyvigs rapport velegnet. Også Monitor har læst Dyvig-rapporten, som han finder god, afbalanceret og velskrevet. I overensstemmelse med sin kritiske natur har han dog også et par kritiske kommentarer“, *Berlingske Tidende*, 7. december 1984. Optrøkt i *Dyvig-rapporten*, s. 257-61, her s. 259.

„Udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen kommer ud for skarpe kontraster under sit besøg i Italien. I går han var til modtagelse hos paven i Rom, og i dag gælder det et møde mellem ti europæiske udenrigsministre, og her vil den danske udenrigsminister blandt andet foreslå, at NATO siger ja til Ronald Reagans planer om et stjernekrigsforsvar.“¹³

Artiklen affødte straks debat i Danmark. Spørgsmålet havde endnu ikke været genstand for behandling i Folketinget, og heller ikke i tingets relevante udvalg havde regeringen drøftet spørgsmålet med oppositionen. Anker Jørgensen kritiserede udenrigsministeren for den manglende inddragelse af oppositionen og krævede sagen bragt op i udenrigspolitisk nævn. Til „Jyllands-Posten“ forklarede han:

„Udenrigsministeren har endnu en gang vanskeliggjort bestræbelserne på bred enighed om sikkerhedspolitikken. Det er bemærkelsesværdigt, at udenrigsministeren kaster sig ud i en sådan tilkendegivelse, uden at et sådant synspunkt har været fremført i det sikkerhedspolitiske udvalg.“¹⁴

Dermed mente Anker Jørgensen, at når der så ofte opstod sikkerhedspolitisk splittelse i Folketinget, var det først og fremmest fordi, udenrigsministeren var egenrådig. Ellemann-Jensen var således presset i defensiven, da han til „Jyllands-Posten“ udtalte, at pågældende journalist ikke havde „forstået en pind af“, hvad han havde sagt. Desuden anførte Ellemann-Jensen, at hans udsagn var gengivet „ukorrekt“. Samme dag skrev han en artikel i „Jyllands-Posten“, hvor han forklarede, at regeringen ikke havde taget stilling til det Strategiske Forsvarsinitiativ.¹⁵ Dette gentog han under mødet i det udenrigspolitiske nævn, der fandt sted 15. februar.¹⁶ Dermed kunne debatten være afsluttet, men det var den ikke.

På foranledning af Kjeld Albrechtsen og Gert Petersen gennemførtes 26. marts 1985 en forespørgselsdebat om det Strategiske Forsvarsinitiativ. Efter en nøgtern og forsonende redegørelse om det amerikanske program vurderede udenrigsministeren, at der primært var tale om et amerikansk forskningsprogram, der reelt intet havde med Danmark og Vesteuropa at gøre. Han fandt det derfor vanskeligt for regeringen og for Folketinget at formulere en sær-

¹³ *Jyllands-Posten*, 12. februar 1985. Citeret efter Hans Henrik Holm, „Danmarks stjernekrig: Den indenrigspolitiske kamp og udenrigspolitikken“, i Nikolaj Petersen og Christian Thune (red.), *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1985*, s. 47.

¹⁴ *Jyllands-Posten*, 13. februar 1985. Citeret efter Hans Henrik Holm, „Danmarks stjernekrig: Den indenrigspolitiske kamp og udenrigspolitikken“, i Nikolaj Petersen og Christian Thune (red.), *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1985*, s. 47.

¹⁵ „Stjernekrig – hverken ja eller nej“, *Jyllands-Posten*, 14. februar 1985.

¹⁶ Referat af møde i Udenrigspolitisk Nævn, 15. februar 1985. RA. UM 3.E.92; jf. Hans Henrik Holm, „Danmarks stjernekrig: Den indenrigspolitiske kamp og udenrigspolitikken“, i Nikolaj Petersen og Christian Thune (red.), *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1985*, s. 48.

skilt dansk holdning til emnet. Ellemann-Jensen anbefalede, at Danmark i stedet burde „nærme sig problemkredsen fra en anden kant, nemlig ved fortsat at tage udgangspunkt i hævdvundne danske synspunkter på nedrustningsområdet“, hvormed han mente fire forhold: 1) at Danmark skulle gøre en indsats for at hindre våbenkapløbet i at nå ud i det ydre rum, 2) at Danmark måtte medvirke til overholdelsen af ABM-traktaten, 3) at Danmark forpligtede USA og Sovjetunionen til at fremme nedrustningsbestræbelserne under forhandlingerne i Genève, og 4) at overbevise de to supermagter om, at de ikke skulle forske i teknologier, der ville ende i et rumkapløb. Som anført af Hans Henrik Holm svarede denne redegørelse til de synspunkter, som udenrigsministeren havde været fremme med i dagspressen, og som grundlæggende var udtryk for en „hverken-ja-eller-nej-holdning“.¹⁷

I stedet for at se udenrigsministerens redegørelse som udtryk for imødekommenhed valgte såvel Socialdemokratiet som Socialistisk Folkeparti og Venstre-Socialisterne at fremsætte hver sit dagsordensforslag. Erfaringerne fra debatten om det europæiske raketforsvar var, at man ikke kunne få regeringen til at føre Folketingets sikkerhedspolitik, så derfor ønskede oppositionspartierne at sikre sig indflydelse på spørgsmålet. Dagsordnen fra Socialdemokratiet lød:

„Idet folketinget konstaterer,
at Danmark er imod placering af våben i det ydre rum og deltagelse i udforskning og udvikling af dem,
at Danmark er tilhænger af bevarelsen og overholdelsen af ABM-traktaten,
og
at Danmark støtter en ny traktat mellem Øst og Vest, der hindrer en militarisering af rummet,
pålægges det regeringen af arbejde aktivt for disse synspunkter i alle relevante internationale organisationer [...]“.¹⁸

Socialistisk Folkepartis og Venstre-Socialisternes dagsordensforslag var en kende mere vidtgående. Det lød:

„Idet Folketinget understreger, at Danmark modsætter sig enhver militarisering af det ydre rum uanset våbnenes karakter (fx atomvåben, antisatelitvåben, laserstråler, partikelstrålingsvåben), og at Danmark forlanger at ABM-traktaten mellem USA og Sovjetunionen respekteres og bevares, pålægger folketinget regeringen

¹⁷ Sst., s. 49; jf. Udenrigsministeren, „Forespørgsel om stjernekrigsforsvar“, *Folketingstidende. Forhandlinger i Folketingsåret 1984-85*, 26. marts 1983, sp. 7905-14.

¹⁸ Lasse Budtz, „Forespørgsel om stjernekrigsforsvar“, *Folketingstidende. Forhandlinger i Folketingsåret 1984-85*, 26. marts 1985, sp. 7919-23, citeret sp. 7922.

- 1) at fremføre dette standpunkt over for USA's regering,
- 2) at arbejde aktivt for dets godkendelse i NATOs ministerråd og andre internationale organer, herunder FN, samt
- 3) at fastslå, at Danmark under ingen omstændigheder vil deltage i noget program, ej heller af forskningsmæssig karakter, der indebærer nogen form for militarisering af det ydre rum [...].¹⁹

Trods lighederne var der stor forskel på de motiver, forslagsstillerne lagde til grund for de to dagsordner. Socialdemokratiet mente, at Danmark burde afholde sig fra at deltage i projektet, medens Socialistisk Folkeparti krævede, at regeringen tog principielt afstand fra projektet, uanset det forblev et amerikansk anliggende.

I den efterfølgende diskussion – der blev meget følelsesladet, idet Ellemann-Jensen blev overordentlig forstemt over, at to af venstrefløjspartiernes ordførere udtrykte sig i „antiamerikanske floskler“²⁰ – forklarede Ellemann-Jensen, at regeringspartierne ville stemme imod begge dagsordensforslag. For det første ønskede regeringen ikke at tage afstand fra forskning i våben beregnet til krig i rummet, eftersom ingen andre lande tog afstand herfra. For det andet ville regeringspartierne stemme imod begge forslag, fordi regeringen ikke kunne tilslutte sig udtrykket „militarisering af rummet“. Dette udtryk var ifølge udenrigsministeren „vagt“ og „upræcist“, og det havde da også fået USA og Sovjetunionen til at afholde sig fra at bruge denne vending i deres forhandlinger. Ifølge Ellemann-Jensen var begrebets anvendelse i begge dagsordensteksterne udtryk for „det sovjetiske propaganda- og floskelbageri“. For det tredje ville regeringen stemme imod de to dagsordensforslag, da man endnu ikke havde taget tilstrækkelig stilling til spørgsmålet. På daværende tidspunkt var det såkaldte Østergaard-udvalg i færd med at granske dansk sikkerhedspolitik. Udvalget havde ikke færdiggjort dets arbejde, og derfor mente udenrigsministeren, at Folketinget skulle afvente udvalgets resultater.²¹ Debatten afsluttedes med, at det socialdemokratiske dagsordensforslag blev vedtaget med stemmer af Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Socialistisk Folkeparti og Venstre-Socialisterne. Imod stemte regeringspartierne og Fremskridtspartiet.²²

¹⁹ Gert Petersen, „Forespørgsel om stjernekrigsforsvar“, *Folketingstidende. Forhandlinger i Folketingsåret 1984-85*, 26. marts 1985, sp. 7914-18, citeret sp. 7918.

²⁰ Udenrigsministeren, „Forespørgsel om stjernekrigsforsvar“, *Folketingstidende. Forhandlinger i Folketingsåret 1984-85*, 26. marts 1985, sp. 7954-56, citeret sp. 7954-55.

²¹ Sst. „Østergaard-udvalget“ var et ad hoc-udvalg, nedsat i 1984, bestående af repræsentanter for Folketingets politiske partier. Formålet med udvalget var at finde politiske løsninger på de vanskeligheder, som Dyvig-udvalget havde fremstillet i rapporten „Danmarks sikkerhedspolitiske situation i 1980erne“; jf. Hans Henrik Holm, „Danmarks stjernekrig: Den indenrigspolitiske kamp og udenrigspolitikken“, i Nikolaj Petersen og Christian Thune (red.), *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1985*, s. 45-46.

²² „Afstemning“, *Folketingstidende. Forhandlinger i Folketingsåret 1984-85*, sp. 7974.

Skønt regeringen dermed var pålagt at følge den af Socialdemokratiet fremsatte og Folketinget vedtagne dagsorden, fortsatte debatten. Under et møde i NATO's atomplanlægningsgruppe den følgende dag accepterede forsvarsminister Hans Engell et kommuniké, der blandt andet støttede USA i den fortsatte udvikling af det Strategiske Forsvarsinitiativ, ligesom det gav udtryk for, at NATO-landene – og således også Danmark – støttede USA i, at det inviterede dets allierede til at deltage i forskningsprogrammet.²³ Da Socialdemokratiet blev bekendt med regeringens accept af kommunikéet – hvis indhold stod i modsætning til dagsordnen af 26. marts – trak partiet sig ud af Østergaard-udvalget. Spørgsmålet kom nu op i et møde i udenrigspolitisk nævn, men her lykkedes det ikke regeringen at berolige Socialdemokratiet. Derfor anmodede Socialdemokratiet om endnu en forespørgselsdebat i Folketinget. Den fandt sted 14. maj 1985, og ved denne lejlighed fremsatte Socialdemokratiet endnu en dagsorden, der indskærpede, at regeringen i den konkrete politik skulle følge den dagsorden, der var vedtaget i marts 1985. Denne anden socialdemokratiske dagsorden blev samtidig skærpet i formuleringerne, således at den antog karakter af det dagsordensforslag, som Socialistisk Folkeparti og Venstre-Socialisterne havde fremsat i marts måned. Under debatten forklarede Poul Schlüter, at regeringen havde handlet i overensstemmelse med Folketingets beslutning, men det var oppositionen ikke enig i. Udgangen på debatten blev vedtagelsen af Socialdemokratiets dagsorden, som regeringspartierne valgte hverken at stemme for eller imod. Schlüters argument var, at regeringen allerede havde givet sin mening til kende i forbindelse med debatten i marts. Hans Henrik Holm skønner dog i sin fremstilling af ovenstående debat, at regeringens stilling dog nok så meget var betinget af, at et af regeringspartierne, Kristeligt Folkeparti, stillede sig skeptisk til det Strategiske Forsvarsinitiativ.²⁴

Debatten om det Strategiske Forsvarsinitiativ illustrerer væsentlige, ofte gennemgående træk af den sikkerhedspolitiske debat i 1980'erne. For det første synes der i udgangspunktet at have været større enighed end uenighed i Danmark om det Strategiske Forsvarsinitiativ. På trods af nuanceforskelle og forskellig sprogbrug stillede stort set samtlige aviser sig skeptiske over for initiativet. Da der knapt to år senere opstod politisk splittelse om emnet, var den direkte anledning en meget markant udtalelse i pressen, som derefter fik et politisk efterspil på Christiansborg. I Folketinget befandt Socialdemokratiet sig i første omgang i en midterposition mellem regeringspartierne på den

²³ „Slutcommuniqué fra ministermøde i NATO's atomplanlægningsgruppe (NPG), Luxembourg den 27. marts 1985“ Optrykt i Nikolaj Petersen & Christian Thune (red.), *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1985*, s. 180-181; jf. Hans Henrik Holm, „Danmarks stjernekrig: Den indenrigspolitiske kamp og udenrigspolitikken“, sst., s. 51-52.

²⁴ Hans Henrik Holm, „Danmarks stjernekrig: Den indenrigspolitiske kamp og udenrigspolitikken“, i Nikolaj Petersen og Christian Thune (red.), *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1985*, s. 52-54.

ene side og venstrefløjspartierne og de radikale på den anden side. Den socialdemokratiske dagsorden kom i praksis til at fungere som en afværgedagsorden mod Socialistisk Folkepartis og Venstre-Socialisternes dagsorden. Da regeringen efterfølgende demonstrerede, at den ikke efterlevede den af Folketinget vedtagne dagsorden, polariseredes debatten, hvorpå tonen blev mere skinger. Dermed opstod der også en langt større politisk splittelse mellem Socialdemokratiet og regeringen, end der havde været ved debattens begyndelse.